

Twee butskoppen gestrand in de Westerschelde

Auteur G. Keijl

Dinsdag, 6 oktober 2020

Het zal niemand zijn ontgaan dat er recent twee butskoppen zijn gestrand in de Westerschelde. Hieraan vooraf ging een reeks van waarnemingen die begon op 20 augustus, toen twee zwemmende butskoppen werden gefilmd in de Oosterschelde. Men dacht aan een vrouwtje met haar jong, want het voorste dier leek groter dan het iets later opduikende exemplaar, dat bovendien heel dicht achter de eerste aan zwom. Beide zijn vervolgens ook op 21-23 augustus in de Oosterschelde gemeld, maar daarna werd het stil, ondanks intensieve zoekacties. Haast ongelooflijk voor twee walvissen van zo'n zeven meter lang in een spiegelgladde Oosterschelde. Waren ze dood? Waren ze weer de zee op gezwommen?

Dat laatste waren ze inderdaad, want twee weken later, op 6 september, werden twee butskoppen gemeld op de Westerschelde, een zeearm verder naar het zuiden. Deze zouden ze op twee manieren kunnen hebben bereikt: via de Noordzee, of via het Kanaal door Zuid-Beveland. In beide gevallen zijn ze een sluis gepasseerd. Het lijkt vrijwel onmogelijk dat de twee walvissen 'binnendoor' via het Kreekrak zijn gegaan; ze moeten hiervoor de Bergsediepsluis zijn gepasseerd en vervolgens opnieuw een sluisencomplex zijn doorgedaan om in de Westerschelde terecht te komen - en dat alles ongezien. Misschien ligt de route via de Noordzee het meest voor de hand, maar ook die route hebben ze heel stiekem gedaan, want in de Westerschelde zijn ze pas nabij Terneuzen voor het eerst gezien, zo'n 30 kilometer landinwaarts dus. Butskoppen kunnen hun adem heel lang inhouden en dat hebben ze dus misschien wel hun hele tocht over de Westerschelde gedaan.

Aangevaren

Dat de Westerschelde voor walvissen gevaarlijk terrein is werd pijnlijk duidelijk, want op 7 september werd een dode butskop gevonden bij Terneuzen en de dag erna een tweede bij Borssele. Van het dier bij Terneuzen was de buik opengereten door een sloop. De ingewanden puilden uit, maar het dier was vers en verder compleet. Ook de tweede butskop is geraakt door een sloop, maar dit dier is achter de rugvin domweg afgehakt. Het staartstuk is wel gevonden, maar de staartvin, kennelijk eveneens afgehakt, is waarschijnlijk gezonken.

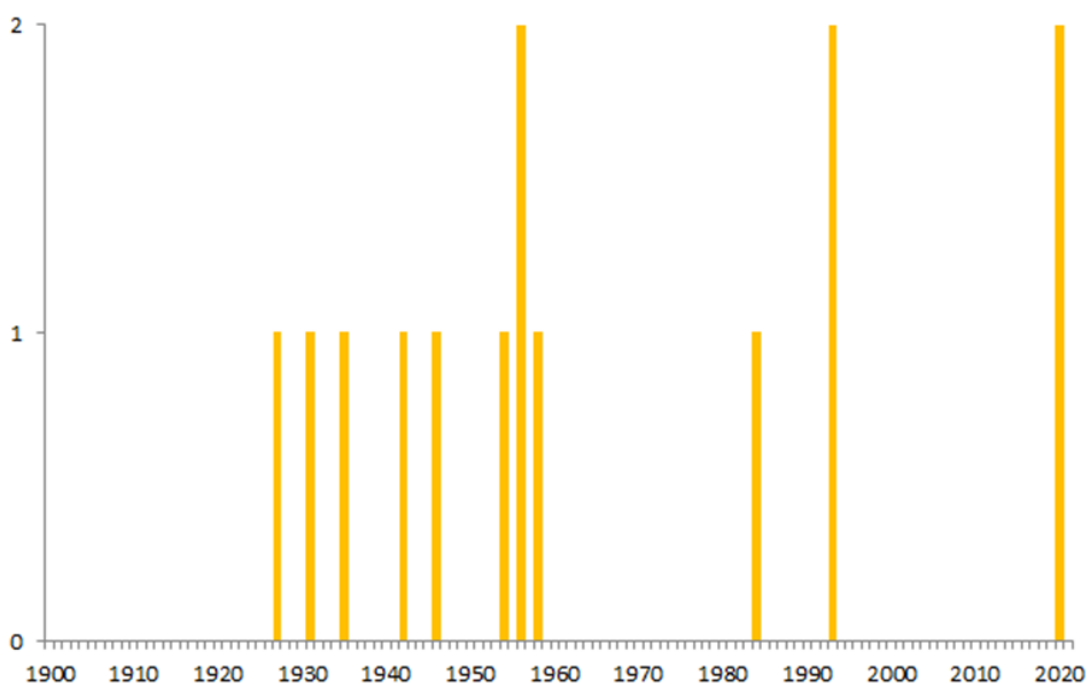
Het is vrijwel zeker dat dit dezelfde twee butskoppen waren als die in de Oosterschelde, hoewel de twee gestrande dieren niet een moeder en een jong waren, maar twee volwassen vrouwtjes van ongeveer zeven en acht meter lengte. Het is uiteraard heel jammer dat de dieren door sloepen om het leven zijn gekomen, maar de dood leek bijna onvermijdelijk. Butskoppen zijn niet alleen dieren van de open oceaan, maar leven ook in heel diep water, waar ze op grote diepte jagen op inktvissen. Denk bij 'grote diepte' aan 500-2000 meter. Deze diepzeewalvissen hebben in de Noordzee dus niets te zoeken en al helemaal niet in het Nederlandse deel, want hun voedsel komt er niet voor. Waren ze niet geraakt door een sloop, dan waren ze in de Westerschelde een langzame hongerdood gestorven, tenzij ze zelf de uitgang naar open zee hadden gevonden. Dat was niet heel moeilijk geweest, want als ze vanuit de Ooster- óf Westerschelde linksaf Het Kanaal in waren gegaan, waren ze zo in de Golf van Biskaje terechtgekomen, waar wel vaker butskoppen worden gezien. Jammer dat we ze niet even de weg konden wijzen.

Hoewel butskoppen in het verleden intensief zijn bejaagd (tussen ongeveer 1850-1970, zijn er 80.000 geschoten, gemiddeld bijna 700 per jaar), is er nog altijd verbazingwekkend weinig over de soort bekend. De dieren leven solitair of in groepjes tot 4 stuks, maar soms worden groepen tot wel 20 exemplaren gerapporteerd. Misschien trekken butskoppen in de noordelijke Atlantische Oceaan

wel van noord naar zuid en vice versa, maar zelfs dat is niet goed bekend. Ze worden verspreid door het hele gebied gezien en of er een seizoenspatroon in de waarnemingen zit, is blijkbaar nooit geanalyseerd.

Strandingen in Nederland

Voor zover we weten stranden butskoppen die in de Noordzee verdwaald raken vaak. De database van Walvisstrandingen.nl bevat 23 waarnemingen. De oudste dateert van 1584. Sinds 1900 zijn er slechts 14 bijgekomen, waaronder de twee van dit jaar (figuur 1). De vorige butskop strandde in november 1993 en er zijn dus bijna dertig jaar verstreken sinds er weer een butskop in ons land verscheen. Het is al eerder gebeurd dat er een hele lange periode zonder enige butskopstranding was: tussen 1958 en 1984 zat een periode van 26 jaar, tussen 1884 en 1927 zelfs een periode van 43 jaar.

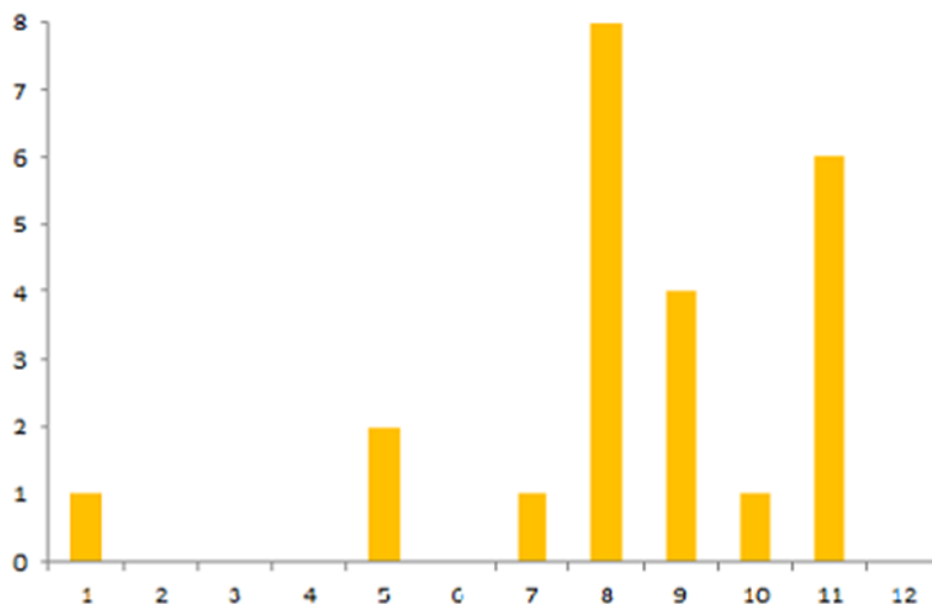

Figuur 1. Strandingen van butskoppen in Nederland sinds 1900.

Opvallend is dat van de 14 butskoppen in ons land in de twintigste eeuw er 8 levend zijn gestrand. Dat, plus het feit dat het noordelijke walvissen zijn die in diep water foerageren en (misschien) zuidwaarts trekken, doet denken aan de eveneens diepduikende potvissen, die soms ook levend stranden (in Nederland 29 van de 49), én aan gewone spitsnuitdolfijnen, familie van de butskop, die ook regelmatig levend stranden (in Nederland 9 van de 26). (Ter vergelijking: van orka zijn 4 van de 25 exemplaren levend gestrand, van dwergvinvis 3 van de 46.) Er is nóg een overeenkomst tussen deze drie soorten: ze eten inktvissen die niet in de centrale of zuidelijke Noordzee voorkomen. Als ze hier lang voor de kust rondhangen, op zoek naar een zuidelijke doorgang naar diep water die er niet is, raken ze verzwakt. Gevaar van aanspoelen is dan niet ver meer.

Er zijn naast de strandingen van dit jaar nog twee jaren waarin er twee butskoppen in ons land zijn gemeld: 1956 en 1993 (figuur 1). Die in 1956 strandden op 24 augustus op Texel (dood) en op 26 augustus op Ameland (levend). Het is niet bekend of die van Texel vers was, maar gezien de data en locatie is het voorstelbaar dat ze samen zijn opgetrokken en voor of op de kust van de Wadden zijn overleden. Dat geldt niet voor de twee butskoppen van 1993, want die strandden op 25 augustus bij Hargen (levend) en 10 november bij Rottumeroog (dood).

Butskoppen zijn verspreid over het jaar in Nederland aangespoeld, in zeven verschillende maanden. Er is echter een duidelijke piek in de nazomer en herfst: van juli-november zijn 20 van de 23 exemplaren gestrand (figuur 2). Dit is wel een heel duidelijke aanwijzing voor dispersie of trek en dit patroon is geen toeval, want ook in het Verenigd Koninkrijk vinden strandingen vooral in de nazomer plaats (juli-augustus). Hetzelfde patroon zien we overigens bij gewone spitsnuitdolfijn (78% in juli-september, n=27) en potvis (74% in november-februari, n=78).

Figuur 2. Strandingen van butskoppen in Nederland per maand.

Dieet

Van beide butskoppen zijn de maaginhouden verzameld en geanalyseerd. Beide bevatten een grote hoeveelheid inktvisnavels (figuur 3). Hiermee lijkt de maaginhoud sterk op die van butskoppen die in het buitenland zijn onderzocht. In magen van tien verschillende butskoppen die in de Noordzee waren gestrand, zijn in totaal 21 inktvissoorten zijn gevonden. De inktvis die steevast in dieetstudies wordt genoemd en in grote hoeveelheden wordt gevonden is *Gonatus fabricii*, een pijlinktvis waarvan grotere exemplaren zich ophouden tussen 400-1100 meter diepte. Ze planten zich in de noordelijke Atlantische Oceaan in het late voorjaar en voorzomer voort in vier relatief kleine gebieden. De zuidelijkste hiervan ligt ten westen van Trondheim in Noorwegen. In deze gebieden zijn niet geheel toevallig butskoppen in die tijd van het jaar talrijk aanwezig. Snavels van dezelfde inktvissoort worden ook gevonden in magen van potvissen en gewone spitsnuitdolfijnen. Potvissen eten de grootste, gewone spitsnuitdolfijnen de kleinste en die van butskoppen zitten daar tussenin.

*Figuur 3. Snavels van de inktvis *Gonatus fabricii* uit de maag van een van de butskoppen uit de Westerschelde. De snavels zijn ongeveer een centimeter lang.*

Het blijft nog een raadsel waarom de inktvissnavels zo lang in de maag blijven. Fernandez et al. (2014) schrijven dat de snavels 'enkele dagen' in de maag blijven, maar de Zeeuwse butskoppen van dit jaar hadden minstens twee weken niets gegeten en hetzelfde geldt misschien ook wel voor andere spitssnuitdolfijnen en potvissen die hier aanspoelen. Je kan je niet voorstellen dat onder normale omstandigheden, als een butskop dagelijks eet, steeds een nieuw maal verse inktvis bij al die achterblijvende snavels wordt gepropt. Zouden snavels alleen opgebraakt of uitgepoept worden als er nieuw voedsel in de maag komt?

Walvissen in Westerschelde en Oosterschelde

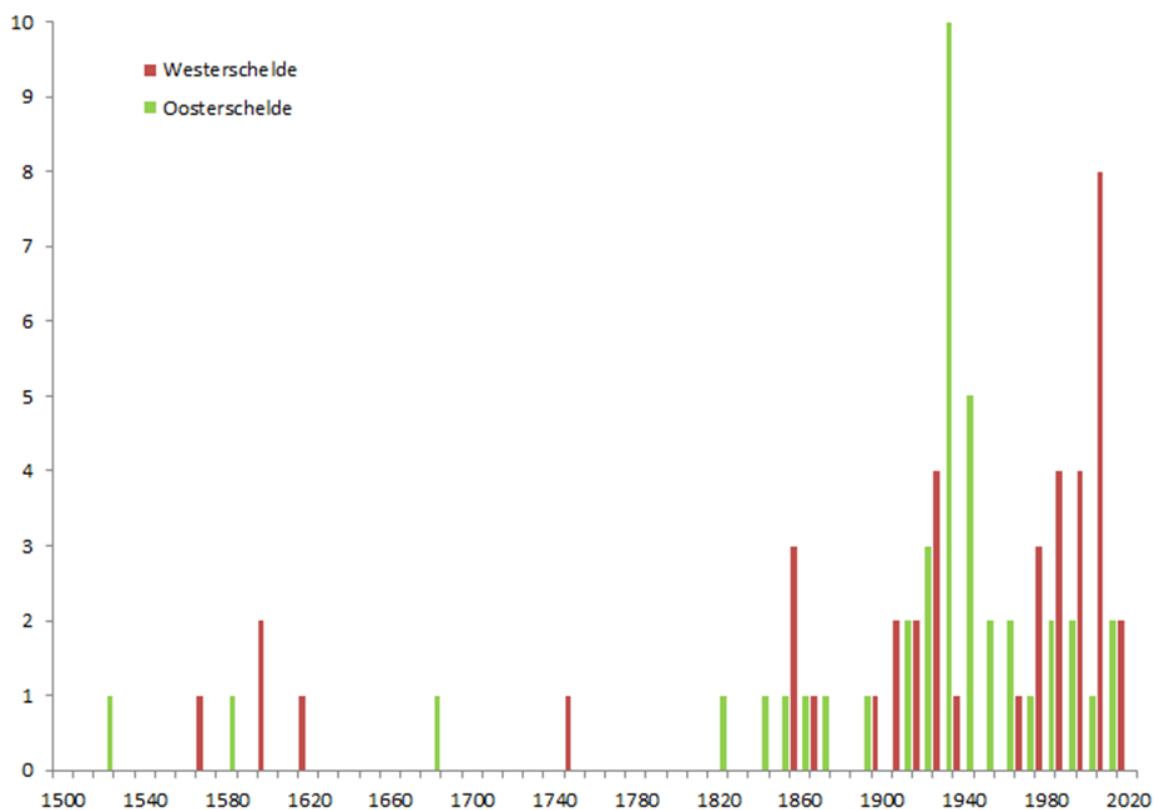
Hoe bijzonder is het voorkomen van butskoppen in de Ooster- en Westerschelde? In de Oosterschelde zijn ze nooit gestrand, maar in de Westerschelde wel: in 1757 bij Zaamslag, in 1873 bij Bath en in 1931 bij Waarde, alle drie toevallig (?) in het oostelijke deel van de rivier, niet ver van Terneuzen.

In de database van Walvisstrandings.nl staan voor de Westerschelde tot nog toe 228 gevallen van gestrande walvissen behorende tot 13 soorten geregistreerd, in de Oosterschelde zelfs 336 exemplaren van eveneens 13 soorten. Hierbij moet de opmerking worden gemaakt dat in 1825 bij Sint-Annaland op één dag 37 grienden strandden, in 1856 bij Arnhemuiden 11 grienden op één dag. Beide zijn hier elk als 'één geval' gerekend. Van 5 soorten is in zowel de Westerschelde als in de Oosterschelde maar 1 exemplaar gevonden. In beide Scheldes samen gaat het om 16 verschillende soorten. De talrijkste is natuurlijk de bruinvis (83% van het totaal in de Westerschelde, 89% in Oosterschelde). Je zou kunnen veronderstellen dat buiten de bruinvis, die van nature voorkomt in estuaria, een ongekend hoog aantal walvissen verdwaald raakt in onze zuidoostelijke riviermondingen, bijvoorbeeld omdat ze naar het zuiden zouden willen trekken en een misrekening

maken door de Westerschelde of Oosterschelde op te zwemmen. Voor geheel Nederland maakt bruinvis echter 91% van het aantal strandingen uit, niet wezenlijk verschillend dus van de percentages in beide Scheldes.

De talrijkste niet-bruinvis in de Oosterschelde is tuimelaar met 15 exemplaren, gevolgd door gewone dolfijn met 7. Van de overige soorten zijn er 3 of minder gevonden. In de Westerschelde is potvis de talrijkste met 6 exemplaren, gevolgd door butskop en witsnuitdolfijn, elk met 5 exemplaren.

De twee Scheldes zijn echter niet goed te vergelijken, want aan de monding van de Oosterschelde is sinds het eind van de jaren 1960 gesleuteld, en de Oosterschelddedam is nog altijd een barrière, terwijl de Westerschelde altijd open is gebleven. We zien dan ook dat de strandingen van bijzondere soorten in de Westerschelde de laatste jaren boven die in de Oosterschelde uittorenen (figuur 4), wat voorheen maar zelden het geval was.

Figuur 4. Strandingen van niet-bruinvis in de Westerschelde (rood) en Oosterschelde (groen) per decennium (n=80).

Oorzaken

Uiteraard wil iedereen graag weten waarom walvissen die hier eigenlijk niet thuishoren verwaald raken in de zuidelijke Noordzee. Hiervoor is een aantal oorzaken te bedenken, zoals ziekte, voedselgebrek, vergiftiging of verstoring, misschien ook wel gewoon nieuwsgierigheid en ondernemendheid. In het geval van de butskoppen van 2020 wordt wel de NAVO-marineoefening 'Dynamic Mongoose' genoemd, die tussen 29 juni en 10 juli 2020 aan de zuidkant van IJsland plaatsvond, met onder andere vijf onderzeeboten. Bij deze oefening is sonar gebruikt en het is bekend dat deze de sonar van walvissen kan storen. Bovendien kunnen de dieren schrikken van de sonar of knallen en dan te snel naar boven zwemmen, waardoor ze caissonziekte zouden kunnen oplopen en misschien wel gedesoriënteerd zouden kunnen raken. Dit verschijnsel is bekend van

diepduikende spitssnuitdolfijnen en heeft op andere plaatsen in de wereld al vaak voor massastrandings gezorgd. Het lijkt moeilijk te geloven dat oefeningen op zee dieren tot 2000 kilometer uit de route zou drijven. Aan de andere kant is het opvallend dat naast de butskoppen in Nederland in september in dezelfde periode maar liefst 29 spitssnuitdolfijnen in West-Europa zijn gezien of gestrand: hieronder waren, naast de twee Nederlandse, een gewone spitssnuitdolfijn in België, twee in Engeland, zeven butskoppen in Ierland en vijf in de Faeröer-eilanden. Dit is een ongewone gebeurtenis en valt niet zomaar te verklaren. Onderzoek aan in ieder geval een butskop in Ierland bracht geen gehoorschade aan het licht. Of de NAVO-oefening en de strandingen met elkaar te maken hebben, zal moeilijk te bewijzen zijn. Massastrandings van butskoppen zijn geen unicum, getuige de stranding van zes butskoppen in juli 2018 in Noord-IJsland (Grove et al. 2020), maar omdat butskoppen doorgaans ver van de kust in diep water leven, zijn massastrandings van deze soort wel zeldzaam.

Referenties

Fernandez R., J.G. Pierce, C.D. Macleod, A. Brownlow, R.J. Reid, E. Rogan, M. Addink, R. Deaville, P.D. Jepson & M.B. Santos 2014. Strandings of northern bottlenose whales, *Hyperoodon ampullatus*, in the north-east Atlantic: seasonality and diet. *Journal of the Marine Biological Association of the United Kingdom* 2014: 1-8.

Golikov A.V., E.M. Blicher, L.L. Jørgensen, W. Walkusz, D.V. Zakharov, O.L. Zimina & R.M. Sabirov 2019. Reproductive biology and ecology of the boreoatlantic armhook squid *Gonatus fabricii* (Cephalopoda: Gonatidae). *Journal of Molluscan Studies* 85: 341-353.

Grove T., C. Senglat, M. Petitguyot, D. Kosiba & M.H. Rasmussen 2020. Mass stranding and unusual sightings of northern bottlenose whales (*Hyperoodon ampullatus*) in Skjálfandi Bay, Iceland. *Marine Mammal Science* 2020: 1-9.

Macleod DC.D., M.B. Santos & G.J. Pierce 2003. Review of data on diets of beaked whales: evidence of niche separation and geographic segregation. *Journal of the Marine Biological Association of the United Kingdom* 83: 651-665.

Santos M.B., G.J. Pierce, C. Smeenk, M.J. Addink, C.C. Kinze, S. Tougaard & J. Herman 2001. Stomach contents of northern bottlenose whales *Hyperoodon ampullatus* stranded in the North Sea. *Journal of the Marine Biological Association of the United Kingdom* 81: 143-150.

Whitehead H. & S.K. Hooker 2012. Uncertain status of the northern bottlenose whale *Hyperoodon ampullatus*: population fragmentation, legacy of whaling and current threats. *Endangered Species Research* 47: 47-61.